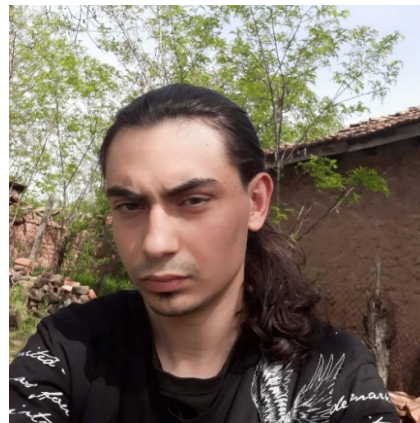

„СЕЛСКИЯТ ЛЕКАР“ НА Д-Р ИВАН БОГОРОВ – МОСТ МЕЖДУ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА И МОДЕРНОТО ЗДРАВНО ПОЗНАНИЕ

Владимир Терзиев

От началото на 70-те години на XIX в. в областта на здравното ограмотяване сред българската общественост се забелязва динамично развитие в положителна насока. Поставя се все повече въпросът за въвеждане на здравно познание или *хигиена* в училищното преподаване от страна на просветители и лекари. От печат излизат най-много пособия, предназначени за здравна просвета, в сравнение с всички предходни десетилетия. Сред изданията попада и книгата „*Селският лекар*“¹ от 1875 г. на д-р Иван Богоров (1818 – 1892). Тя е единственото крупно съчинение от неговото творчество с подобен характер². Своего медицинско образование той завършва в Париж като преди това за известно време слуша лекции по химия и медицина в Лайпцигския университет (1847 – 1848). Бидейки дипломиран лекар от 1858 г. насетне той се отдава, както на медицинска практика в Цариград³, така и на всеотранна книжовна и журналистическа дейност.

¹ Заглавието и използваната възрожденска литература по-нататък в текста са представени чрез осъвременяване на речта.

² В страниците на редактираните от Богоров периодични издания са поместени редица преводни статии със здравно-профилактичен характер. Вж: Чистотата на тялото. – Български книжици, бр. 22 – 23, ноември – декември 1861 г.; Познания от медицината за всекиго потребни. – Български книжици, бр. 21, ноември 1862 г. и др.

³ За частната практика на Богоров като лекар не се откриват много сведения. Основен източник е неговата автобиография. Вж. **Богоров**, Ив. Избрани произведения. София: Изд. Христо Г. Данов, 1970, 7 – 38.

„Селският лекар“ е отпечатан във Виена в печатницата на Янко С. Ковачев през 1875 г. От приложения от Богоров списък на спомоществатели личи степента на разпространение на книгата. Сред имената на упоменатите селища са: Шипка, Чирпан, Казанлък, Перуцица, Габрово, Велико Търново, Свищов, Видин и др. Общата бройка на заявените книги е 79. В периодичния печат се откриват няколко известия относно издаването на труда⁴. Самото произведение е с обем 256 страници, разделено на няколко основни части. След предисловието⁵ е поместена първа част, съдържаща полезни за здравето съвети. Вторият дял от книгата, който е и най-обемен (140 с.), включва кратко описание на 135 заболявания, предлагайки за всяко едно и алтернативно лечение със способите на народната медицина. Третият раздел представя аналогични съвети за превенция и лечение на заболявания при домашните животни. Проф. Николай Генчев, добър познавач на българо-френските културни взаимоотношения през Възраждането, предполага, че оригиналът на Богоровия „лекар“ е заимстван от френските хигиенни издания – „*Hygiène scolaire*“⁶. Предвид добрите познания на Богоров по френски език, това предположение може да бъде отчетено като напълно вероятно, макар и авторската намеса да е значителна⁷.

Изследователските дирения показват, че в българската историография не е отделено достатъчно внимание на това съчинение. То е коментирано от някои от най-добрите познавачи на възрожденската медицина като Христо Големанов и Васил Стефанов в техни обобщаващи изследвания, без да е акцентирано върху задълбочен анализ на неговото съдържание⁸. Присъства видимо във всички книгописи на възрожденска литература, както и в проучванията за личността на Иван Богоров. Най-подробният коментар над произведението обаче прави Любен Каравелов (1834 – 1879),

⁴ В писмо от 14. 05. 1875 г. Богоров пише до Иван Говедаров, че отива да нагледа отпечатването на книгата, която трябва да е готова след два месеца. Моли го да покани спомоществатели, които да предплатят изданието, обещавайки му допълнителни бройки. НБКМ – БИА, ф. 246, а. е II Д 1601. Известие на самия Богоров за предстоящо отпечатване на книгата Вж. в: Обаждане. – Източно време, г. II, бр. 5, 15 март 1875 г., с. 4; Отзив за предстоящата книга от Хр. Ботев Вж. в: Книжевни известия. – Знаме, г. I, бр. 13, 4 април 1875 г., с. 4 (51); Информация, че съчинението е вече отпечатано и налично в книжарниците, както и анотирано негово съдържание от страна на Богоров Вж. в: Ден, бр. 27, 11. 08 1875 г. с. 8; Отзиви: Ден, г. I, бр. 28, 18. 08 1875 г., 3 – 4; Ступан, г. II, бр. 21 – 22, 15. 11 1875 г., 175 – 176; Напредък, г. X, бр. 69, 22. 11 1875 г., с. 274; Читалище г. V, бр. 7, 15 април 1875, с. 333.

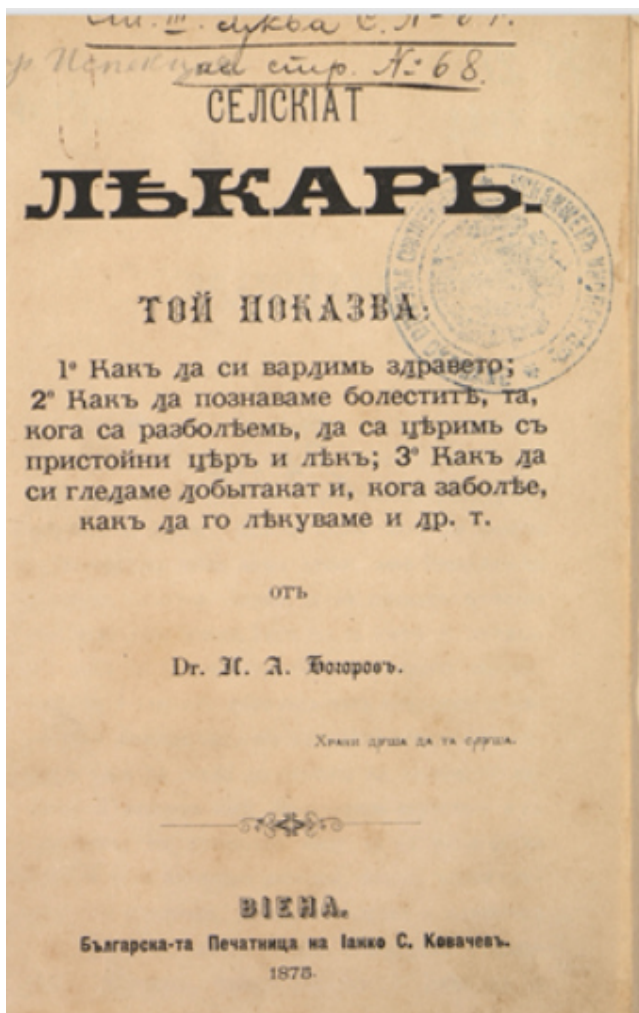
⁵ В оригинала то е под заглавието „Обаждане“.

⁶ Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. София: СУ Климент Охридски, 1979, с. 402.

⁷ Освен, че следва в Париж, Богоров е автор и на един от подробните българо-френски речници през Възраждането, първото издание (1869).

⁸ Най-подробен коментар прави Христо Големанов в статия, част от юбилейно издание за д-р Богоров. Големанов, Хр. Принос във възрожденската медицинска книжнина. – В: Материали, свързани със 150-г. юбилей на И. Богоров. Пловдив: изд. Хр. Г. Данов, 1972, 115 – 120. Вж. също: Стефанов, В. Българската медицина през Възраждането. София: Медицина и физкултура, 1980, с. 131 – 135; Големанов, Хр. Възрожденската медицинска книжнина. София: Медицина и физкултура, 1964, с. 44.

съвременник на изданието и автора. На страниците на редактираното от него сп. „Знание“ в рецензия за книгата той подлага на остра критика много от елементите в „Селският лекар“. Един съвременен прочит с проблематичен анализ на този отзив би показал и друга гледна точка, от която произведението може да се разгледа и която би променила едностранчивото впечатление.

Ил. 1 Заглавна страница на Селският лекар, 1875 г.

Главният въпрос, който Каравелов поставя в своята критика, е по отношение на представата за медицината. В тази връзка той споделя собствения си възглед: *„Днес медицинската наука се дели на две категории: 1) на фармако-гълтателна, която води своето начало от Ипократа и която леци болният организъм с исторически факти, т.е с испитани и с припознати за чудотворни лекове и из трите царства на природата и с различни бабешки и янелийски открития; 2), на рационална медицина, която основава всичкото свое учение на здравият разум и която не припознава*

никакви авторитети и никакви предания, ако тие не отговарят на разумът и на хиляди пъти повторящите са практически доказателства⁹“. В първия случай копривщенският революционер визира т. нар. народна медицина, която включва в себе си комплекс от традиционни практики и средства при лечение на различни болести, използвани по места от лечители или знахари¹⁰, които нямат професионална подготовка. Под рационална медицина пък би следвало да се разбира медицината, практикувана от квалифицирани лекари с образование, където методите и лековете са базирани повече на опитите и наблюденията и са изчистени от елементите на свръхестествени, ирационални сили и суеверия, както и прилагането на недостатъчно изпитани лекове и методи, които присъстват в народолеченето. Каравелов, повлиян от просвещенските възгледи за развитие на медицинските знания в рационална насока, изразява симпатията си към втория тип, а лечителството счита за шарлатанство. Точно към тази група той определя и съдържанието на „Селския лекар“, което според него ще служи за наръчно пособие на лечители измамници¹¹.

За да се види към коя от двете категории спада трудът на Богоров е необходим кратък анализ на неговата структура и обхват. В предисловието¹² на творбата авторът излага мотивите, вдъхновили го за създаването ѝ. В самото начало то гласи следното: „Здравето е най-безценното нещо на човека...¹³“. Именно тази фраза може да се счете като един от белезите на модерно мислене по отношение на здравната грамотност. В редица трудове по хигиена, собствени или преводни, възрожденските просветители акцентират върху значението на здравето за човешкия индивид. Това е една от стъпките в преодоляване на схоластичното разбиране от предходните столетия, където духовната същност на индивида надделява над физическото благосъстояние. Доводите на Богоров за съставяне на помагалото продължават: „Много пъти без да знаем да си вардим това наше добро, ний изпадаме на различни болести, които и не стават толкова зли, кога знае някой как да ги цери и лекува¹⁴“. Тук Богоров открито заявява необходимостта от здравно ограмотяване и опознаване на болестите за навременното им лечение. Възможността за тази реализация обаче той предлага посредством изготвеното

⁹ Каравелов, Л. Книжевност. Селският лекар... – Знание. г. I, бр. 22 – 23, 30 ноември 1875 г., с. 357.

¹⁰ Под „янелици“ Каравелов визира лечители, произхождащи от Янина, най-често с гръцки произход, чиито представители практикуват из цялата империя. Терминът се е наложил във възрожденската книжнина като нарицателно за лечители – измамници, шарлатани.

¹¹ Каравелов, Л. Цит. съч., 357 – 358.

¹² В оригинала то е под името „Обаждане“ и включва 2 непълни страници текст.

¹³ Богоров, Ив. Цит. съч., предисловие (обаждане) с. 1 (без номерация).

¹⁴ Пак там. с.1.

ръководство, а не както мнозина негови съвременници пледират в печата за въвеждане на здравното познание в учебните програми¹⁵.

Следващ важен въпрос, който е засегнат и в двата текста е този за ролята на лекарите. Във връзка с тази професия Каравелов споделя виждането си относно мисията на рационалния лечител, визирайки професионалния медик. Според него: той трябва да: *“посещава здравите, дава им полезни съвети, учи ги как да се предпазват от болестите, изучава животът им и старее са да ги предпази от шарлатенете, от врачките и техните лекове във времето на болестта им”*¹⁶. Липсата обаче на достатъчно „рационални лечители“ или достъпна медицинска помощ подтиква населението да прибегва до търсенето на алтернативно лечение при локални лечители, или да избира традиционни лечебни способности, които знае и умее по предание. В потвърждение на казаното е следващото изречение от предисловието на Богоров: *„По нас по селата нарядко се намират лекари, зато не е зле ако всеки от нас отбираше щогоде от лекарщина та в някой ненадейно лошав час да може са спомага на падналият болен”*¹⁷ споделя още Богоров. Именно в последното изречение се крие проблемът за недостига на достатъчно професионални медицински специалисти сред българите, които да обслужват населението в голяма част от селищата, и по-специално селата¹⁸. Цитираният по-горе пасаж от *„Селският лекар“* е и още един довод за слабата здравна грамотност у населението, предвид, че преподаването на подобни знания е по-скоро изключение в отделни програми, отколкото повсеместна практика. Тъкмо достъпно домашно ръководство при лечение на различни заболявания, както и основно наставление за превенция от тях, предлага с книгата си д-р Богоров¹⁹. Крайната цел е алтернатива за преодоляване на слабата здравна култура.

¹⁵ Сред радетелите за здравна грамотност в училище са например просветители като: Тодор Стоянович (1844 – 1894), Юрдан Ненов (1825 – 1903), Начо Планински (1847 – 1895), Сава Доброплодни (1820 – 1894), Стефан Бобчев (1853 – 1940) и др.

¹⁶ Каравелов, Л. Цит. съч., с. 359.

¹⁷ Богоров, Ив. Цит. съч., предисловие (обаждане)

¹⁸ След Кримската война (1853 – 1856) многократно се увеличава и обемът на здравно-просветната книжнина, като от началото на 70-те години до Освободителната война тя е най-многочислена. В същия период драстично нараства броят на дипломираните български лекари. Ако от 1856 до 1860 г. те са ок. 10 души, през шейсетте години те са малко над 20, то от 1870 г. до 1877 те са ок. 80, а разглежданото произведение излиза от печат едва 1875 г., когато все още много от тях не са завършили още или са останали извън пределите на българските земи. Вж. таблица със завършилите медицина българи у: Стефанов, В. Цит. съч., 63 – 66.

¹⁹ В обявлението (обаждане) за предстоящото отпечатване на книгата си, Богоров обяснява съдържанието и целта на втората част от труда по следния начин: *„2. Късо описание на няколко болести, та, кога са разболее човек в некое село, **дето няма лекар**(Bold автор), да знае как да са изцери“*. Обаждане. – Източно време, г. II, бр. 5, 15 март 1875 г., с. 4.

Според Каравелов рационалната медицина призовава за използването на доказаните като полезни природни средства и диетическите правила или правилата за здравословен живот. Същият споделя още: „*За да достигне своите цели, рационалната медицина, наместо секакви лечебници, съветова човечеството да изучи анатомията, физиологията и игиената, с помощта на които то може да предпази тялото си от секо едно разрушение*²⁰“. Придържайки се по-нататък към идеята на революционера–книжовник, че „*Селският лекар*“ не попада в категорията на рационалната медицина, погледът се насочва към първия му дял под надслов: „*Как да си вардим здравето*“. Той съдържа съвети за здравето, по-специално в областта на подходящата храна и напитки, отоплението, сънят, движението, чистотата, облеклото и др. Още през 1824 г. д-р Петър Берон в своя прочут „*Буквар с различни поучения*“ или по-известен като „*Рибен буквар*“ отделя внимание на това „*Как да пази человек здравето свое*²¹“. Най-вероятно също изготвено под френско влияние, което е водещо по отношение на новите образователни тенденции, това учебно пособие е считано от българската наука за символ на наченалите модернизационни процеси в българската просвета през XIX в. То е припознавано от специалистите и като първата крачка за внедряване на здравното познание в образователния процес²². Първият труд, посветен на хигиенното познание от 1846 г., в превод от гръцки на Сава Доброплодни има следното заглавие: „*Игиономия сиреч правила за да си вардим здравето*“ (*Bold автор*). Подчертаният пасаж и по-нататъшното съдържание на това съчинение напълно очертават духа на здравно-просветната книжнина, зададен от това първо по рода си съчинение в българска среда и показва явната прилика със заложения от Богоров мотив. Доброплодни продължава линията и в своето оригинално хигиенно четиво от 1865 г.: „*Кратко здравословие или как да си вардим здравето*“ (*Bold автор*). В същия дух е и издадената през 1851 г. „*Гигиена (наука за сохрaненіe на здравето)*“. В годината на издаване на „*Селският лекар*“ (1875) д-р Димитър Начев, автор на първите лекции по хигиена, дава следното определение за това познание: „*наука, която учи как да си пазим здравето*²³“. Този, както и много други подобни цитати, които могат да се приведат, затвърждават мнението, че трудът на Богоров

²⁰ Каравелов, Л. Цит. съч., с. 358.

²¹ Берон, П. Буквар с различни поучения. 1824, 128 – 130.

²² Големанов, Хр. Рибният буквар и неговото здравновъзпитателно значение. – В: Среден медицински работник, 7, 1961, 46 – 48.

²³ Начев, Д. Понятие за хигиената. Лекции четени в Болградското централно училище. Болград: В печ. на Централното училище, 1875, с. 6.

следва да бъде причислен към образците на здравнопросветна книжнина от Възраждането²⁴.

Това, което Каравелов не отчита, е твърде слабото присъствие и невисоко равнище на медицинско познание в българската възрожденска книжнина. През периода не е ясно обособено разграничението между отделните науки от т.нар. медицински цикъл. Към тях могат да се причислят цитираните от него: анатомия; физиология и хигиена, които епизодично се появяват в отделни училищни програми като самостоятелни или комбинирани дисциплини. Учебна дисциплина под името „медицина“ не се открива. Елементи от подобно познание често се намират и в науки като: естествена история, зоология и антропология, а когато те не се изучават самостоятелно подобно знание е включено в пособията със смесен характер като буквари, енциклопедии, общи житейски наставления и пр. Като конкретно обобщаващо медицинско пособие, включващо в себе си части от анатомията и физиологията, на български език може да бъде припозната: *„Практическа медицина. Разделена на три томове. Том първий [и 2 и 3]“*, превод от Анастас Гранитски (1825 – 1879) на гръцкия оригинал *„Βοτανική Πρακτική“* от Дионисиос Пирос, изготвен през 1838 г. и единственото българско съчинение, което се доближава по съдържание до нея: *„Естествена история. Първы път на български систиматически изложена с приложны забележкы и практическы изводи. Част първа. Зоология. Клас първи. Млекоподаящи животни. Разряд първи Человек в сравнение с другите животны“* на д-р Васил Берон от 1870 г. Въпросното съчинение съдържа редица познания из областта на човешката физиология и анатомия. Изследвайки зададената проблематика в историографията бе срещнато твърдение относно *„Селския лекар“* и *„Практическа медицина“* на известния български библиограф Маньо Стоянов, според когото: *„И двете са сборници от практически наставления за домашно лечение“*²⁵. След внимателен анализ на съдържанието им *„Практическа медицина“* и предвид високото научно равнище, на което е представена информацията в нея, би могло да се заключи, че тя наподобява по-скоро учебник за базова подготовка на бъдещи медици, макар и не упоменат като такъв, но не и за домашна употреба, каквото е предназначението на Богоровия труд.

Хигиената като най-разпространена сред българите от основните медицински науки включва в себе си комплекс от предохранителни за здравето съвети и разяснение на

²⁴ В тази насока оценява тази част от труда и д-р Хр. Големанов. **Големанов**, Хр. Принос във възрожденската..., с. 119.

²⁵ **Стоянов**, М. Български старопечатни книги. – Изв. на НБКМ за 1952 г., с. 225.

основни групи проблеми, свързани с физическите несгоди у човешкия организъм. В повечето случаи тази информация бива поднесена на достъпен език и с подходящи примери, предвид ниската здравна, но и обща грамотност у населението. В съдържанието на подобни трудове присъства регулярно и предписание (диета) за съответно лечение или превенция от дадено заболяване, каквито съвети включва и Богоровият „лекар“. В него, и по-специално дял първи, науката „варди-здраве“, в случая визирайки хигиената, дава основни напътствия за спазване на здравословен начин на живот. Именно тази част в голяма степен наподобява съдържанието и облика на сходни оригинални или преводни съчинения по хигиена, което дава основание той да бъде причислен към категорията на здравнопросветната възрожденска книжнина и съответно към единствената група книжнина, която има елементи на рационално медицинско познание през разглеждания период²⁶. Така например първата част на „Селският лекар“ съдържа информация за правилното хранене²⁷, съобразено с човешката възраст; за чистия и разваления въздух²⁸; ролята на движението и сънят за правилното функциониране на човешкия организъм²⁹ и редица други препоръки, които са включени в съдържанието му, са аналогични със съветите в популярните възрожденски четива по хигиена³⁰.

Друга от забележките, която Каравелов отправя, е липсата на обяснение за същността и причините за поява на различните болести, за които съчинението предписва лек³¹. Тази критика има в дадена степен своето основание, но трябва да се вземе предвид основният замисъл, който не е за научен медицински труд, където тези въпроси би следвало да бъдат разгледани обстойно, а по-скоро трябва да бъде отнесен, както бе казано, към хигиенната книжнина, която е главно със здравно-профилактична насоченост. Неслучайно подзаглавието на книгата включва следните уточнения: „Селският лекар. Той показва: 1^о Как да си вардим здравето; 2^о Как да познаваме болестите, та кога са разболяем, да са церим с пристойни цер и лек“. От тук следва,

²⁶ **Боцова**, Л. Историко-медицински анализ на „Селският лекар“ от Д-р Иван Богоров. – В: Сб. Доклади от Втори Национален конгрес по история на медицината: Велико Търново 1 – 4 XI 1985, София, 1985, с. 30.

²⁷ **Богоров**, Ив. Цит. съч., с. 10.

²⁸ Пак там, с. 15.

²⁹ Пак там, 24 – 26.

³⁰ Вж. например: **Доброплодни**, С. Игиономия..., 65 – 69 (гл. 3 за храненето); **Начев**, Д. Цит. съч., 13 – 15 (за въздуха и влиянието му върху човека); **Доброплодни**, С. Кратко..., 42 – 44 (гл. 11 За сънят) и др.

³¹ За това, че Каравелов е привърженик на идеята за обяснение на същността на болестите, говори фактът, че в същото списвано от него списание „Знание“ са поместени в два последователни броя статии на д-р Г. Хаканов (1851 – 1899), обясняващи именно тази проблематика. Вж. **Хаканов**, Г. Болест. – Знание, г. I, бр. 1 – 2; 15. 01 – 30. 01 1875 г., 6; 22 – 23.

че авторът още изначално залага само на обяснение на симптоматиката, с цел разпознаване на отделните заболявания и тяхното лечение, а не да навлиза в детайлите на произхода и същността на болестите от научна гледна точка.

Втората част на произведението, както бе споменато проследява различни видове заболявания с тяхната симптоматика и съответно лечение. Тук Каравелов има основание дотолкова колкото тази част силно наподобява т.нар. „лековници“ или „лекарственици“, които са най-често книжни тела с ръкописи за различни лекове, записвани и използвани от различни народни лечители, без професионална подготовка. Макар в някои хигиенни съчинения също да има включени рецепти или препоръки за лечението на дадено заболявания, то в тази книга са представени подробно и систематично изброени основните болести, от които страда българското население през Възраждането, представени с тогавашната медицинска терминология, често заимствана от разговорната реч. За разлика от Т. 2. на „Практическа медицина“, който е посветен на фармакологията³² или приготвянето на различни лекарства за ок. 400 вида болести, където представянето на материята е на сравнително висок научен уровень, то преимущество на „Селският лекар“ е в опростения, достъпен език, който Богоров използва, както и средствата и методите за лечение, които са главно от сферата на народната медицина – познати и осъществими за обикновеното население, по-близък до т.нар. народни лекарственици. В това отношение у медицинските историци като цяло не се забелязва проучване на разграничението между средствата за лечение при т.нар. рационална медицина и тези при алтернативното лечение. Класифицирайки „Селският лекар“ въз основа на втората му част би следвало той да бъде отнесен към групата на печатните лекарственици³³. Съпоставен с първата част тази отстъпва по своята с³⁴ Тук именно се появява и въпросът у изследователите и библиографите за двойствения характер на това възрожденско четиво.

Каравелов има доводи за критика и по отношение даването на свободен достъп на информация за приложно лечение в ръцете на непрофесионалисти, които да се самолечат. Ето какво споделя той в тази връзка: „А доктор Богоров издава домашни

³² В оригинала този дял се нарича „Фармакопея“.

³³ Първият печатен обаче е от 1845 г. и носи името: „Канон молебний к преподобному и богоносному отцу нашему Иоанну Рилскому чудотворцу и молитви на всякая немощь и лекарственик или церовита книга полезна и потребна сякому человеку спореди нуждата си, която е собрана от другий различни дофторически книги от разни язици“ дело на Епифаний Рилски.

³⁴ **Боцова**, В. Цит. съч., с. 31.

лечебници и калесва (за 6 франга³⁵) българската публика да се лечи колкото ѝ сърце желае без ничия помощ и без ничие съдействие³⁶. Това от своя страна в действителност крие сериозен риск за тяхното здраве, но е единствена алтернатива, когато медицинската помощ не е достъпна. По-нататък, базирайки се на други източници по здравна просвета, в случая немски³⁷, Каравелов посочва някои посочени в лековника илачи като противопоказни или неефективни. Тази констатация е нещо което отново може да бъде трудно доказано, предвид споменатото неясно разграничение между отделни групи фармацевтични продукти през периода, както и широкото разнообразие от използвани природни медикаменти в различни региони, засичани в подобен род книжнина, както и различните лечебни методи. Трябва да се отчете и доверието, което трудът изгражда у читателите, че авторът сам по себе си е медицинско лице, което би следвало да предоставя „пристойни лек и цер“ в своето ръководство.

Критиките на Каравелов са и по посока комбинирането в съдържанието на здравнополезна информация, както за хората, така и за животните³⁸. Третата заложена в заглавието компетенция на „Селският лекар“ е: „Как да си гледаме добитакат , и кога заболее как да го лекуваме³⁹“. В това отношение следва да се уточни, че частите са изрично разграничени една от друга, с което човекът не бива приравнен към „четвероногите“. Замисълът на Богоров е да предостави на обикновеното население достъпно, кратко ръководство за своето здраве, но и за това на добитъка, който отглежда. За периода са известни само няколко подобни трудове като преведената от турски „Медицина за животните“ от 1869 г., както и „Средство за лекуването на болните животни от Ахмед бей“, превод отново от турски език, дело на Ив. П. Чорапчиев от 1872 г., които да покриват ветеринарните нужди у българите.

³⁵ Високата цена на пособието е една от основните критики на Каравелов в целия текст на рецензията. Отрицателно мнение относно стойността (26 гроша или 6 франка) изказва и Хр. Ботев. Книжевни известия. – Знаме, г. I, бр. 13, 4 април 1875 г., с. 4 (51).

³⁶ Каравелов, Л. Цит.; съч., с. 359.

³⁷ Каравелов препоръчва трудовете на д-р К. Е. Бок и К. Ф. Шнел. Най-вероятно под гървия визира немският д-р Карл Ернст Бок (1809 – 1874) и неговото съчинение: „*Supplement-Band zu allen Ausgaben von Bock's Buch vom gesunden und kranken Menschen*“ от 1862 г. По-вероятно е Каравелов да познава неговия руски превод: „*Популярный лечебник: (Мед. беседы): С прил.: О телесном и душевном здоровье детей в школьный период. Увещание родителям, учителям и школьным начальникам*“ от 1873 г. Вторият е също немец – д-р Карл Фердинад Шнел (?) и неговото съчинение по всяка вероятност отново е познат на Каравелов в руския му вариант: „*Органическое воспитание в применении к самообразованию и к развитию здоровья питомцев*“ от 1857 г. В историографията съществуват сведения, че съчинението е преведено на български от Христо Ботев (1848 – 1876), но преводът е изгубен. Вж. Жечев, Н. Христо Ботйов: Летопис за живота и дейността му 1847/1848 – 1876. София: ИК Абагар, 1997, с. 62.

³⁸ Пак там, с. 357.

³⁹ Богоров, Ив. Цит. съч., титул.

Информация обаче за тяхно широко разпространение не се открива. Ето защо частта за лечението на добитъка у Богоров има свое приносно значение.

Към положителните страни на „Селският лекар“ трябва да се изтъкне неговата достъпност по отношение на език на представяне на съдържанието, въпреки наличието на много българизми, собствени творения на автора, радетел за създаване на изчистен книжовен език от чужди думи⁴⁰. Характерно в неговия стил за побългаряване на чужди думи, Богоров е сред първите, които се опитват да наложат собствено българска медицинска терминология⁴¹. Въпреки всичко изброено към разглеждания период и предвид споменатото отсъствие на лекарска помощ, печатният лековник представлява алтернатива пред доверяването на други мними лечители или използване на несигурни средства по собствена преценка. Трудът има същевременно чисто практическа функция – да обезпечава липсата на медицинска помощ, но и педагогическа цел. В доказателство, че една от целите на труда е и образователна, както и за широкото му разпространение, служи добавеният от Богоров списък на спомоществователи. Сред тях личат имената на библиотеки (*книговища*) и дружества в различни градове, които бяха споменати, както и имената на популярни възрожденци като например това на д-р Васил Берон (1824 – 1909) и Панарет Рашев (1808 – 1887)⁴².

С това именно заглавие Богоров иска да покаже събрана цялата съвкупност от уменията и познанията на тогавашните малки общности, откъснати от градовете и медицинската помощ, които имат нужда от елементарна здравна грамотност да се справят с болестите. То е ярък символ на съществуващата двузначност в българското възрожденско общество по отношение на здравната култура и просвета – от една страна съвкупността от традиционни умения и знания за болестите и лековете, които местното население практикува и предава през поколенията, и от друга рационалната медицина – модерната здравна грамотност, чийто носители са главно завършващите медицина български лекари, отдали се и на просветителска дейност. И двете страни на тази просвета съществуват едновременно и взаимно обвързани през целия разглеждан период. Каравелов, който в своите просвещенски възгледи демонстрира

⁴⁰ В свой коментар за предстоящото публикуване на съчинението Хр. Ботев коментира, че чисто българския език, на който Богоров твърди, че е написал своя „лекар“, е по-скоро „богоровски“, влагайки в епитета своя скептицизъм от езиковите пристрастия на доктора. Книжевни известия. – Знаме, г. I, бр. 13, 4 април 1875 г., с. 4 (51). Още критика към изказа на Богоров Вж. в: Ден, г. I, бр. 28, 18. 08 1875 г., 3 – 4; Ступан, г. II, бр. 21 – 22, 15. 11 1875 г., 175 – 176; Напредък, г. X, бр. 69, 22. 11 1875 г., с. 274.

⁴¹ Според медицинският историк Васил Стефанов пръв опити за създаване на подобна терминология прави Анастас Гранитски. **Стефанов**, В. цит. съч., с. 135.

⁴² Вж. **Богоров**, Ив. Цит. съч., списък със спомоществователи, VII – VIII.

интелектуалната висота, до която неговият гений е достигнал, доближавайки се в голяма степен до европейските образователни разбирания, в случая надскача многократно общото равнище, което българската общественост е постигнала по отношение на здравната грамотност. Едва през последните години, когато се поява и „Селският лекар“ се изграждат темелите на бъдещото здравеопазване и здравна просвета в следосвобожденска България, а самото произведение остава своеобразен „мост“ между традиционното и модерното по отношение на здравното познание.

Използвана литература

Боцова, Л. Историко-медицински анализ на „Селският лекар“ от Д-р Иван Богоров. – В: Сб. Доклади от Втори Национален конгрес по история на медицината: Велико Търново 1 – 4 XI 1985, София, 1985, 30 – 32.

Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. София: СУ Климент Охридски, 1979.

Големанов, Хр. Рибният буквар и неговото здравновъзпитателно значение. – В: Среден медицински работник, 7, 1961, 46 – 48.

Големанов, Хр. Възрожденската медицинска книжнина. София: Медицина и физкултура, 1964.

Големанов, Хр. Принос във възрожденската медицинска книжнина. – В: Материали, свързани със 150-г. юбилей на И. Богоров. Пловдив: изд. Хр. Г. Данов, 1972, 115 – 120.

Жечев, Н. Христо Ботйов: Летопис за живота и дейността му 1847/1848 – 1876. София: ИК Абагар, 1997

История на медицината в България. Под ред. на В. **Павлова**. София: Медицина и физкултура, 1980.

Стефанов, В. Българската медицина през Възраждането. София: Медицина и физкултура, 1980.

Стоянов, М. Български старопечатни книги. – Изв. на НБКМ за 1952 г., 199 – 246.

Извори

Берон, В. Естествена история. Първи път на български систематически изложена с приложни забележки и практическы изводи. Част първа. Зоология. Клас първи. Млекоподаящи животни. Разряд първи Человек в сравнение с другите животни. 1870.

Берон, П. Буквар с различни поучения. [Брашов], 1824.

Богоров, Ив. Избрани произведения. София: Изд. Христо Г. Данов, 1970.

Богоров, Ив. Селският лекар. Той показва: 1° Как да си вардим здравето 2° Как да познаваме болестите та кога са разболеем, да са церим с пристойни цяр и лек; 3° Как да си гледаме добитакат, и кога заболее как да го лекуваме и др. т. Виена: Печ. На Янко С. Ковачев, 1875.

Гигиена (наука за сохранение на здравіето). Цариград: Тип. на Цариградски вестник, 1851.

Ден, г. I, бр. 27, 11. 08 1875 г.

Ден, г. I, бр. 28, 18. 08 1875 г.

Доброплодни, С. Игиномия сиреч правила за да си вардим здравіето. Цариград: Патриаршиеска тип., 1846.

Доброплодни, С. Кратко здравословие или как да си вардим здравіето. Болград: Училищна книгопечтня, 1865.

Знаме, г. I, бр. 13, 4 април 1875 г.

Източно време, г. II, бр. 5, 15 март 1875 г.

Каравелов, Л. Книжевност. – Знание. г. I, бр. 22 – 23, 30 ноември 1875 г., 357 – 360.

Начев, Д. Понятие за хигиената. Лекции четени в Болградското централно училище. Болград: В печ. на Централното училище, 1875

Читалище г. V, бр. 7, 15 април 1875

“THE RURAL DOCTOR” BY IVAN BOGOROV – A BRIDGE LINKING THE TRADITIONAL AND MODERN HEALTH KNOWLEDGE

Vladimir Terziev

The book by Dr. Ivan Bogorov - "The Rural Doctor" combines the experience and achievements of the Bulgarian public in the field of health knowledge several years before the Liberation (1878). On the one hand, it contains elements of modern thinking regarding the health literacy of the population, which represents its pedagogical function - most clearly revealed in the first chapter. On the other hand, the second and third parts, where practical advice is given for home treatment of various diseases in humans or domestic animals, compensate for the lack of sufficient professional medical care to meet the sanitary needs in small settlements. Although most of the reviews of Bogorov's book published in 1875 are critical, it must be acknowledged that it leaves its significant contribution to the beginning of health education of the Bulgarian public.